

УДК 347.94:347.956(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v057.2025.19>

Ілюпол Інна Михайлівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-4853-4269

Стоянова Тетяна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-9696-6701

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПЕРШОЇ ТА АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ В СПРАВАХ ПРО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ

Актуальність теми. Масова міграція населення за кордон (за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на червень 2022 року близько 5,1 мільйона біженців з України втекли до 44 європейських країн [1, с. 640]) загострила серйозну соціально-економічну проблему стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. Це торкнулося усіх стадій процесу – від судового розгляду в першій та апеляційній інстанціях до виконання судових рішень. Внутрішнє переміщення осіб також додало свого імпульсу до цієї проблеми, але не так сильно ускладнило реальне виконання аліментних зобов'язань. Окрім того судочинство та виконання на окупованих територіях, на територіях, яких ведуть бойві дії заблоковано.

Цивільне процесуальне та виконавче законодавство фрагментарно «відреагувало» на такі виклики військового стану, але увесь механізм примусового стягнення аліментів актуально потребує цілісного наукового осмислення.

Постановка проблеми. Суттєві законодавчі зміни торкнулися тих проблемних питань з якими стикається безпосередньо практика щодо самих незахищених осіб – неповнолітніх дітей. Перед наукою цивільного, виконавчого процесу постає проблема швидкого переосмислення законодавчих змін, судової практики, процесу виконання, у тому числі в транскордонному просторі, оскільки багато населення було змушено примусово покинути країну.

Саме тому розгляд порядку примусового стягнення аліментів через цілісний підхід від моменту виникнення обов'язку про їх примусове стягнення

до виконання, через останні законодавчі зміни будуть корисними, як з наукової точки зору, так й практично застосовними.

Стан дослідження теми. Прицільна увага в роботі буде зостережена на дослідженнях теми за період воєного стану (2022–2025 рр.). Також, традиційно в науковій літературі питання аліментів розглядаються сімейним, цивільним, цивільним процесуальним та виконавчим правом через окремі аспекти. Не часто науковці розглядають стягнення аліментів, як єдиний механізм – від виникнення обов'язку примусового стягнення до примусового виконання. За цей період можна навести лише одне комплексне дослідження – монографія Волкової Н.В., Шкорупеєва Д.А. «Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів», що була видана ще у 2022 році. В роботі детально здійснено аналіз процесуального порядку розгляду цивільних справ про стягнення аліментів у порядку позовного провадження (значна увага приділена розгляду та вирішенню справ про стягнення аліментів у порядку спрощеного позовного провадження) та наказного провадження, а, також, розглянуто порядок примусового виконання рішень про стягнення аліментів [3, с. 2]. Опосередковано, Волкова Н.В. в своїй докторській дисертації «Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві» в 2023 році досліджувала питання стосовно судового захисту прав дитини, в тому числі в аліментних зобов'язаннях.

Питання досліджуємої теми стосується й робіт з цивільного процесу, тому слід підкреслити роботи таких науковців, як: Голубєва Н.Ю.,

Грабовська О.О., Дрогозюк К.Б., Павлова Ю.С., Стоянова Т.А., Червоний Ю.С., Фурса С.Я. тощо. Поміж сучасних дослідників в Україні, які серед основних проблем цивільного процесу, досліджували й інститут перегляду судових рішень в апеляційному порядку, можна виділити Гусарова К.В., Іліопол І.М., Луспеника Д.Д., Трач О.М., Фролову О.В. та Цихоню Д.Ю.

Метою статті є дослідження новел виконання судових рішень першої та апеляційної інстанції з стягнення аліментів на неповнолітніх дітей та окремих проблем їх фактичного виконання в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Щодо визначення аліментів.* Науковці розрізняють поняття «аліменти» та «аліментні зобов'язання». Не вдаючись в дискусії, будемо виходити з визначення наданого Н.В. Волковою, зокрема : «аліменти – це виплати щодо утримання дітей, одного з подружжя, інших членів сім'ї та родичів в грошовій і (або) в натуральній формі, що сплачуються відповідно до рішення суду або договору в примусовому порядку особою, яка відповідно до норм сімейного законодавства зобов'язана здійснювати таке утримання» [3, с. 11]. А аліментні зобов'язання : «правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону відповідно до умов та у порядку, що передбачені нормами сімейного законодавства України, а друга сторона має право вимагати виконання такого обов'язку» [4, с. 87]. Тобто аліменти – це форма в якій виконується обов'язок утримувати іншу особу.

Щодо підстав виникнення права на стягнення аліментів (юридичний склад матеріально-правових підстав виникнення права на примусове стягнення). Згідно зі статтею 180 Сімейного кодексу України (далі – СК України), батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [5]. Такий обов'язок не залежить від того, чи перебувають батьки у шлюбі, розлучені, проживають разом чи окремо, чи перебувають у фактичних шлюбних відносинах; він є рівним як для матері, так і для батька.

Також слушно підкреслює Л. М. Зілковська, що: «...право на одержання аліментів від батьків, безумовно, зберігається у разі встановлення над дитиною опіки та піклування (ч. 2 ст. 247 СК), влаштування до закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, прийомної сім'ї (ч. 2 ст. 248, ч. 4 ст. 256-3 СК), до дитячого будинку сімейного типу (ч. 4 ст. 256-7 СК)» [6, с. 111].

Виконання обов'язку утримувати свою неповнолітню дитину може здійснюватися як у добровільному порядку, так і примусово – якщо один з батьків ухиляється від добровільної сплати аліментів. Як зазначає Н. В. Волкова, у результаті право на утримання трансформується у право на аліменти, і на цій підставі виникають аліментні зобов'язання [3, с. 33].

Під ухиленням від сплати аліментів розуміється – пряма відмова від фактичного надання утримання, в тому числі й різні дії або бездіяльність аліментодавця, що направлені на повне або часткове ухилення від сплати аліментів (приховання особою дійсного розміру свого заробітку (доходу); зміну роботи або зміну місця проживання з метою запобігання сплати аліментів; приховання свого місцезнаходження; інші дії, що свідчать про намір особи ухилитися від виконання обов'язку по утриманню) [7, с. 551].

Зазначені обставини слід визнати юридичним складом матеріальних підстав позову про стягнення аліментів (наявність батьківського зв'язку, недосягнення особою повноліття, ухилення від сплати аліментів). За наявністю зазначених матеріально-правових обставин у неповнолітній особи (та на її користь у законного представника) виникає право на звернення до суду за захистом свого порушеного права на утримання та його задоволення.

Судовий порядок захисту права на утримання в суді. Згідно аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зокрема ст. ст. 19, 274, 161, справи про стягнення аліментів можуть бути розглянуті в різних видах провадження (позовному – як у загальному, так і в спрощеному, а також у наказному) залежно від ціни позову, наявності спору між батьками, інших обставин справи [8].

В порядку позовного провадження (загального та спрощеного) можуть розглядатися справи про стягнення аліментів на утримання дитини, коли наявний спір про право.

Останні зміни Цивільного процесуального кодексу щодо стягнення аліментів (2022–2025 рр.) пов'язані з високим рівнем інфляції в країні, у тому числі через введення воєнного стану через агресію РФ та масову міграцію населення. Розглядаючи основні з них, можна виокремити зміни, що торкнулися справ спрощеного провадження. У 2024 році законодавець змінив зміст п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України щодо справ про стягнення аліментів, які підпадають під категорію малозначних та можуть бути розглянуті в порядку

спрощеного провадження. З порівняльного аналізу даної норми 2020 року та 2024 року вбачаються доповнення норми вимогою про зменшення аліментів та припинення аліментів, а також виключення вимоги про стягнення неустойки (пені). Стосовно неустойки (пені) такі зміни були внесені у зв'язку з Рішенням Конституційного суду України від 22 листопада 2023 року, оскільки суд визнав неконституційними окремі грошові та процедурні «фільтри» для малозначних справ [9].

Особливості виконання судових в апеляційній інстанції. Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, ухвалені судами першої інстанції з метою перевірки їх законності та обґрунтованості. Відтак, сторони у справах про стягнення аліментів мають право на подання апеляційної скарги, оспорюючи розмір присуджених аліментів, спосіб їх стягнення та визначення інших обставин, що мають значення для справи (наприклад, рівень доходів платника аліментів). При поданні апеляційної скарги в інтересах малолітньої або неповнолітньої особи, не сплачується судовий збір. Тож, суд апеляційної інстанції має перевірити чи правильно були встановлені факти, що входять в предмет доказування та обставини, наведені у ст. 182 СК України, які суд першої інстанції мав враховувати при визначенні розміру аліментів або вирішуючи питання про зменшення (збільшення) їх розміру.

В цьому аспекті слід зважати на «встановлений законодавством мінімальний гарантований розмір аліментів, розмір прожиткового мінімум для дитини відповідного віку, достатність доходів платника аліментів та враховувати, що зміна законодавства в частині визначення мінімального розміру аліментів на дитину не є підставою для перегляду постановлених раніше судових рішень про їх стягнення» [4, с. 82–83].

Здебільшого рішення суду першої інстанції у справах про стягнення аліментів, що переглядаються судами апеляційної інстанції залишаються без змін, проте, за даними судової статистики, приміром у 2024 році, процент скасованих рішень по цій категорії справ складав близько 22%. Так, наприклад, Одеський апеляційний суд скасував рішення Болградського районного суду про зменшення розміру аліментів через те, що «позивачем не надано жодних належних та допустимих доказів на підтвердження погіршення його матеріального становища та стану здоров'я після винесення судового наказу..., а зменшення розміру аліментів у зв'язку з тим,

що позивач має на утриманні ще одну дитину та дружину, не є безумовною підставою для зменшення розміру аліментів та, без доведення погіршення його майнового становища, не буде спрямоване на належне забезпечення дитини від попереднього шлюбу та суперечитиме її інтересам».

Тобто, суд апеляційної інстанції, посилаючись на постанову Верховного суд від 05.02.2014 р. у справі № 6-143цс13, а також на постанову Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20.06.2019 р. у справі № 632/580/17 та постанови Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 536/1557/17, від 30.06.2020 р. у справі № 343/945/19, від 12.01.2022 р. у справі № 545/3115/19, наголошує, що під час розгляду справ про стягнення аліментів і зменшення їх розміру слід керуватися не тільки ст. 192 СК України, а й ст.ст. 182, 183, 184 СК України [10].

Примусове виконання рішення розпочинається за зверненням, із відповідною заявою, заінтересованої особи на основі «наступних виконавчих документів: виконавчого листа, що видається судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, ухвал, постанов судів у цивільних справах; судового наказу; виконавчого напису нотаріуса» [11, с. 330].

Важливим аспектом щодо виконання судових рішень, є те, що звернення заінтересованої особи з апеляційною скаргою у справах про стягнення аліментів, не зупиняє виконання рішення суду першої інстанції, якщо інше не встановлено законом. Стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць виконується негайно (п. 1 ч. 1 ст. 430 ЦПК України), оскільки неповнолітні діти мають право на належне матеріальне забезпечення незалежно від стадії розгляду справи.

У разі скасування або зміни рішення суду першої інстанції, виконання підлягає саме постанові суду апеляційної інстанції. Якщо ж апеляційна скарга залишається без задоволення – рішення суду першої інстанції набирає законної сили та виконується відповідно до законодавства.

Щодо судового наказу, то тут варто зазначити, що судовий наказ не є об'єктом апеляційного оскарження відповідно до ч. 3 ст. 167 ЦПК України, а отже не може бути скасованим в апеляційному порядку. Однак, особа яка звернулася із заявою про видачу судового наказу може оскаржити ухвалу про відмову в його видачі (п. 1. ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

Щодо стягнення аліментів на підставі виконавчого напису нотаріуса, слід звернути увагу на проблему, яка загострилась через законодавчі обмеження, запроваджені під час дії воєнного стану Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» від 11 квітня 2023 року № 3048-IX, який забороняє відкриття виконавчих проваджень за виконавчими написами нотаріусів у багатьох випадках, включно з тими, що стосуються договорів у простій письмовій формі, хоча і допускає виконання написів, вчинених до запровадження воєнного стану [12, с. 386]. Така законодавча позиція, на думку багатьох фахівців, призводить до необґрунтованого порушення прав дитини на своєчасне отримання аліментів.

Окремі проблеми виконання судових рішень в справах про стягнення аліментів. Важливою та невіршеною на сьогодні проблемою, на яку звертає увагу Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2024 року у справі № 184/1781/22, стала – неможливість фактичного виконання судових рішень на користь дитини, яка проживає в країні-агресора. Так, окрім реальної неможливості виконання, в судовій практиці вже виникають вимоги щодо звільнення від сплати аліментів, оскільки фактичне отримання аліментів дитиною неможливо. Суд відмовляє у задоволенні таких вимог, але реальна ситуація виконання від цього не вирішена – стягнути кошти неможливо [13].

Транскордонні питання виконання аліментних зобов'язань. Не дивлячись на те, що в законодавстві України передбачені підстави для примусового стягнення аліментів, зокрема, ч. 4 ст. 181 СК України передбачений порядок сплати аліментів у разі виїзду одного з батьків в іншу державу, з якою Україна не уклала договір про надання правової допомоги, проблем фактичного виконання чимало. Слід погодитися з думкою Ільченко І.П., «що виконання рішень національних судів про стягнення аліментів за кордоном, на сьогоднішній день пов'язане з багатьма юридичними та практичними проблемами, оскільки проживання сторін у різних країнах значно ускладнює процес виконання рішення суду через необхідність його визнання за межами України, що часто залежить від внутрішнього законодавства іноземної держави, яке визначає умови за яких рішення іноземної держави може бути виконане на її території» (зокрема ускладнення

належне повідомлення та вручення процесуальних документів боржнику, який проживає за кордоном, тощо) [14, с. 168].

Але, навідміну від першої окресленої проблеми в даному випадку, заходами, що можуть бути впливом для примусового виконання з боку виконавця є конкретні засоби дії, згідно ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» – це винесення вмотивованої постанови, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці : про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, у праві керування транспортними засобами, у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, у праві полювання. Такі постанови – право державного виконавця, приватний же виконавець має змогу тільки звернутися із зазначеними вимогами до суду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В роботі була здійснена спроба комплексного дослідження (з урахуванням аналізу норм матеріального, процесуального та виконавчого права) останніх законодавчих змін, викликаних суспільними змінами воєнного стану, та окремих проблем реального виконання. В результаті наукового осмислення набули таких висновків.

Юридичним складом, що є матеріально-правовою підставою позову про стягнення аліментів (застосування судового порядку примусового стягнення аліментів), є наявність батьківського зв'язку, недосягнення особою повноліття, ухилення від сплати аліментів.

Останні законодавчі зміни судового порядку стягнення аліментних зобов'язань відбулися у справах спрощеного провадження. Основною зміною стало трансформувannya змісту п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, згідно з яким норма доповнена вимогою про зменшення аліментів та припинення аліментів, а також виключена вимога про стягнення неустойки (пені).

Проаналізована стадія апеляційного перегляду справ про стягнення аліментів і встановлено, що значних змін вона не зазнала. Суд апеляційної інстанції забезпечує правильне застосування норм матеріального права та дотримання норм процесуального права, усуває помилки, допущені судом першої інстанції, та враховує обставини, які

впливають на питання щодо стягнення аліментів на неповнолітніх дітей, що сприяє реалізації гарантованих прав дитини на утримання.

В роботі окреслені проблеми реального виконання, що пов'язані з періодом воєнного стану. Одна з них досі не вирішена, і вбачається, що вона може бути вирішена не стільки в правовому полі, скільки в політичному – це неможливість

реального виконання судового рішення про стягнення аліментів на дитину, якщо вона проживає в країні агресора.

Друга проблема – це транскордонне виконання, якщо боржник проживає за межами України. Проаналізовано наявні механізми у виконавчому законодавстві, але вони здаються недостатніми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Stoianova T. A. Social ties as a tool to reduce domestic violence among Ukrainian refugees Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.), том 2, с. 640–642.
2. Волкова Н. В., Шкорупеев Д. А. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів : монографія / Н. В. Волкова, Д. А. Шкорупеев ; передм. Н. Ю. Голубева ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. 192 с.
3. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022.
4. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 192с.
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Офіційний вісник України. 2002. № 7. С. 273.
6. Зілковська Л. М., Черненко В. А. Проблемні питання застосування законодавства про стягнення аліментів з батьків, діти яких були усиновлені. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. №1. С. 111–119.
7. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової, 2008. С.855.
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV : станом на 31 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 р. № 10-п(II)/2023. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_r_2_2023_0.pdf (дата звернення: 06.07.2025).
10. Постанова Одеського апеляційного суду від 01.07.2025 р. Справа № 493/821/24. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128545212>
11. Виконавче провадження : підручник /за ред.. Н.Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2020. 460 с.
12. Яновицька А., Куцер Н. Проблеми виконання виконавчих написів нотаріусів у сучасних реаліях. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 636 с. URL.: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057142.pdf#page=398>
13. Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2024 року у справі № 184/1781/22. URL https://verdictum.ligazakon.net/document/118036711?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03.
14. Ільченко І. П. Проблеми виконання судових рішень про стягнення аліментів на утримання одного із подружжя за кордоном: юридичні та практичні перешкоди. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №5. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.25>.

Іліпол Інна Михайлівна, Стоянова Тетяна Анатоліївна

Виконання судових рішень першої та апеляційної інстанції в справах про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей

Воєнний стан поставив нові виклики перед українським суспільством у всіх сферах життя. Інфляція, масова міграція населення, окуповані території, території, де ведуться бойові дії, численні розлучення тощо у своїй сукупності в першу чергу позначаються на дітях, на тих, хто залежить. Саме тому науковий огляд законодавчих змін за період воєнного стану у справах про стягнення аліментів – від появи матеріально-правових підстав до проблем реального виконання – є вкрай актуальним, корисним як для науки, так і для практичного застосування.

В роботі проаналізовано матеріально-правові підстави виникнення зобов'язання аліментів та порядку (добровільного та примусового) виконання.

Значних змін дістало спрощене провадження в суді першої інстанції, а саме зміст категорій справ, що можуть бути розглянуті в такому виді провадження щодо аліментів. Апеляційний перегляд практично не змінився.

Проблем реального виконання судових рішень в справах про стягнення аліментів чимало. Й слід підкреслити, що виконавче провадження є стадією цивільного процесу, тією, в якій здійснюється фактичне виконання. Тому значення цього етапу процесу важко переоцінити, та реалії сьогодення фактично показують складності виконання у зв'язку з масовою міграцією. В роботі проаналізовано лише дві гострі проблеми – неможливість фактичного виконання стягнення аліментів на дитину, яка проживає у країні-агресорі, та складності виконання, коли боржник знаходиться за межами України. Але, безумовно, таких проблем набагато більше.

Ключові слова: виконання, судові рішення, цивільний процес, перша інстанція, апеляційна інстанція, стягнення аліментів, неповнолітні діти.

Iliopol Inna, Stoianova Tetiana

Enforcement of court decisions of first and appellate instances in cases on the recovery of child support for minors

Martial law has posed new challenges to Ukrainian society in all spheres of life. Inflation, mass migration of the population, occupied territories, areas where hostilities are ongoing, numerous divorces – all these factors, taken together, primarily affect children, the most vulnerable group. Therefore, a scholarly review of legislative changes during the period of martial law in cases related to the recovery of child support – from the emergence of substantive legal grounds to the issues of actual enforcement – is extremely relevant and useful both for legal science and for practical application.

This work analyzes the substantive legal grounds for the emergence of child support obligations, as well as the procedure for their enforcement (both voluntary and compulsory).

Significant changes have affected simplified proceedings in courts of first instance, particularly regarding the categories of cases that may be considered under such a procedure in child support matters. The appellate review procedure has remained practically unchanged.

There are numerous issues related to the actual enforcement of court decisions in child support cases. It should be emphasized that enforcement proceedings are a stage of civil procedure in which actual execution takes place. Therefore, the importance of this phase is difficult to overestimate, and current realities clearly demonstrate the difficulties in its implementation due to mass migration. This paper examines only two pressing problems – the impossibility of enforcing child support decisions when the child resides in the aggressor country, and the complications of enforcement when the debtor is located outside Ukraine. However, it is evident that there are many more such issues.

Key words: enforcement, court decisions, civil procedure, first instance, appellate instance, child support recovery, minor children.